

MARGA MINCO

de romans

VERZAMELD WERK I

2025 Prometheus Amsterdam

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt dankzij het Rudy Kousbroek Fonds.

**het
Cultuurfonds**

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2025 erven Marga Minco

Omslagontwerp Tessa van der Waals

Afbeelding omslag Marga Minco, zonder titel, olieverf op hout, 1974

Foto auteur Vincent Mentzel/De Beeldunie

Opmaak binnenwerk Mat-Zet, Weesp

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 5889 7

Het bittere kruid

Een kleine kroniek

Er rijdt door mijn hoofd een trein
vol joden, ik leg het verleden
als een wissel om...

BERT VOETEN

Aan de nagedachtenis van mijn ouders
Dave en Lotte
Bettie en Hans

Op een dag

Het begon op een dag dat mijn vader zei: 'We gaan eens kijken of iedereen er weer is.' We waren een paar dagen weg geweest. De hele stad had moeten evacueren. In allerijl hadden we een koffer gepakt en ons geschaard in de eindeloze rijen mensen die de stad uit trokken in de richting van de Belgische grens. Bettie en Dave zaten toen in Amsterdam.

'Die merken er niets van,' zei mijn moeder.

Het was een lange, gevaarlijke tocht. We vervoerden de koffer op een fiets. Aan het stuur hingen volgepropte tassen. Bomscherven en mitrailleurkogels vlogen over onze hoofden. Soms werd er iemand getroffen; dan bleef er een groepje achter. Vlak bij de Belgische grens vonden wij bij boeren onderdak. Na twee dagen zagen wij de bezettingstroepen al over de landweg rijden en enkele uren later trokken de evacués weer naar de stad terug.

'Het gevaar is geweken,' kwam een stadgenoot ons vertellen en wij gingen mee.

Thuis was alles nog zoals wij het verlaten hadden. De tafel stond nog gedekt. Alleen de klok was stil blijven staan. Mijn moeder gooide onmiddellijk de ramen open. Aan de overkant hing een vrouw haar dekens over het balkon. Ergens anders klopte iemand zijn kleden uit alsof er niets gebeurd was.

Ik ging met mijn vader de straat op. Naast ons stond de buurman in de voortuin. Hij liep naar het hekje toen hij mijn vader aan zag komen.

‘Hebt u ze gezien?’ vroeg hij. ‘Dat is niet mals, hè?’

‘Nee,’ zei mijn vader, ‘ik heb nog niets gezien. We gaan eens kijken.’

‘De hele stad wemelt ervan,’ zei de buurman.

‘Dat zal wel,’ zei mijn vader. ‘Breda is een garnizoensstad, daar kun je zoiets verwachten.’

‘t Zal mij benieuwen,’ zei de buurman, ‘hoe lang ze het hier houden.’

‘Niet lang, dat verzeker ik u,’ meende mijn vader.

‘En jullie nu?’ zei de buurman. Hij kwam wat dichterbij. ‘Wat doen jullie?’

‘Wij?’ zei mijn vader. ‘Wij doen niets. Waarom zouden we?’

De buurman haalde zijn schouders op en plukte een blaadje uit zijn heg. ‘Als je hoort wat ze daarginds...’

‘Hier zal ’t zo’n vaart niet lopen,’ zei mijn vader.

We gingen verder. Aan het eind van de straat kwamen we meneer Van Dam tegen.

‘Kijk, kijk,’ zei hij, ‘we zijn er allemaal weer.’

‘Zoals u ziet,’ zei mijn vader, ‘allemaal gezond en wel weer thuis. Hebt u al veel bekenden gesproken?’

‘Zeker,’ zei meneer Van Dam, ‘verschillende. De zoon van de familie Meier blijkt met een paar vrienden door te zijn gereden naar de Franse grens.’

‘Och,’ zei mijn vader, ‘zulke jongens zoeken het avontuur. Ik kan ze geen ongelijk geven.’

‘Uw andere dochter en uw zoon zijn niet mee geweest?’

‘Nee,’ zei mijn vader, ‘die zijn in Amsterdam. Daar zitten ze goed.’

‘Voorlopig nog wel,’ zei meneer Van Dam.

‘We gaan eens verder,’ zei mijn vader.

‘Wat bedoelde meneer Van Dam met voorlopig?’ vroeg ik hem toen we doorliepen.

‘Hij ziet het somber in, denk ik.’

‘Net als die man bij ons naast,’ zei ik.

Mijn vader fronste zijn wenkbrauwen. ‘Je kunt er nu nog niets van zeggen,’ zei hij, ‘we moeten maar afwachten.’

‘Denkt u,’ vroeg ik, ‘dat ze met ons hetzelfde zullen doen wat ze met...’ Ik maakte mijn zin niet af. Ik dacht aan al de gruwelijke verhalen die ik de laatste jaren gehoord had. Het was altijd zo ver weg geweest.

‘Hier kan zoiets nooit gebeuren,’ zei mijn vader, ‘hier is het iets anders.’

In het kantoor van de kledingmagazijn van meneer Haas in de Catharinastraat hing een dichte tabakswalm. Verschillende gemeenteleden waren hier, als voor een vergadering, bij elkaar gekomen. De kleine meneer Van Buren draaide heftig gesticulerend in zijn bureaustoel rond. Hij had een krakerige stem. Toen wij binnenkwamen had hij het juist over een bijzondere dienst die gehouden moest worden.

‘Daar ben ik het mee eens,’ zei mijn vader.

‘Zou dat bidden wel helpen?’ vroeg de zoon van meneer Haas. Niemand scheen het gehoord te hebben, want men ging er niet op in. Ik kreeg spijt dat ik met mijn vader mee was gegaan. Ik begreep wel dat hij hier voorlopig niet weg zou kunnen. Daar ik er niets voor voelde in het rokerige vertrek te blijven zitten, ging ik de gang in naar de winkel. Er was niemand. Ik liep langs de toonbanken en rekken vol kledingstukken. Hier had ik als kind vaak met de kinderen van meneer Haas gespeeld. We verstopten ons achter de mantels en dozen. We maakten ons mooi met linten en restjes stof uit het atelier en we speelden winkeltje als de zaak gesloten was. Er hing nog dezelfde geur, zoetig en droog, zoals nieuw goed ruikt. Ik dwaalde door de smalle gangen naar het atelier en het magazijn. Het leek of het zondag was. Niemand zou vandaag iets komen kopen of zich een nieuwe mantel laten aanmeten. In een hoek van het atelier ging ik op een stapel dozen zitten wachten. Het was er vrij donker, omdat de luiken aan de buitenkant gesloten waren en er alleen licht uit de gang binnenviel. Tegen de muur hing een mantel. De rijgdraden zaten er nog in. Misschien werd hij niet meer afgehaald. Ik nam de mantel van het knaapje en trok hem aan. Voor de spiegel bekeek ik mezelf. De jas was veel te lang.

‘Wat doe je toch?’ Het was de stem van mijn vader.

Ik schrok, want ik had hem niet horen aankomen.

‘Ik pas een jas aan,’ zei ik.

‘Het is nu geen tijd om aan een nieuwe jas te denken.’

‘Ik wil hem ook niet hebben,’ zei ik.

‘Ik heb je overal gezocht; ga je mee?’

Ik trok de mantel uit en hing hem weer op het knaapje. Buiten merkte ik dat ik lang in het donker had gezeten. Ik moest even wennen aan het felle zonlicht. Het was druk op straat. Er reden veel vreemde auto's en motoren voorbij. Een soldaat vroeg aan iemand die voor ons liep de weg naar het marktplein. Het werd hem met veel arm- en handgezwaaai uitgelegd. De soldaat sloeg zijn hakken tegen elkaar, salueerde en liep in de richting die hem gewezen was. Er passeerden ons nu geregeld soldaten van de bezettingstroepen. We liepen er gewoon langs.

‘Zie je wel,’ zei mijn vader, toen we al bijna thuis waren, ‘ze doen ons niets.’ En terwijl we voorbij het hekje van de buurman liepen, mompelde hij nog eens: ‘Ze doen ons niets.’

De Kloosterlaan

Als kinderen werden mijn zusje en ik, wanneer we uit school kwamen, nogal eens door andere kinderen uitgescholden. Dikwijls gebeurde het dat ze ons aan het eind van de Kloosterlaan stonden op te wachten. ‘Kom maar mee,’ zei Bettie dan altijd ferm en ze greep mij bij de hand. Ik stelde wel eens kleintjes voor een andere weg in te slaan of om te keren. Maar zij stapte door, mij met zich mee trekkend, recht op de scheldende troep af. Met haar schooltas links en rechts om zich heen slaand, baande mijn zusje zich een weg door de zwerm kinderen, die ons van alle kanten stompten en duwden. Ik vroeg mij vaak af waarom wij anders waren.

‘De meester zegt dat joden slechte mensen zijn,’ zei een buurkind, dat op een katholieke school was, eens tegen mij. ‘Jullie hebben Jezus vermoord.’ Ik wist toen nog niet wie Jezus was. Ik heb mijn broer eens zien vechten met een jongen die niet ophield ‘vuile jood’ te roepen. Hij hield zijn mond pas toen Dave hem tegen de grond had geslagen. Met een bloedend hoofd kwam hij binnen. Mijn vader wees ons daarop een litteken aan zijn slaap, waar een jongen – in zijn schooltijd – een spijker overheen had gehaald. ‘Bij ons in Twente werd ook gescholden,’ zei hij.

Ik had een vriendinnetje dat mij geregeld kwam halen om naar school te gaan. Ze heette Nellie en ze was witblond. Ze bleef altijd bij ons voor de deur staan. Ze kwam nooit binnen. Als de

deur openstond, keek ze nieuwsgierig de gang in. 'Hoe ziet het er bij jullie uit?' vroeg ze op een dag.

'Kom maar kijken,' zei ik.

Maar ze durfde niet, want haar moeder had haar verboden bij joden naar binnen te gaan. Ik was toen al op een leeftijd dat ik erom lachen moest. Ik was elf jaar. Ik zei dat mijn vader alle kinderen opat en dat mijn moeder er eerst soep van kookte. Sindsdien kwam ze stiekem, zonder dat haar moeder het wist, bij ons thuis.

Ouder geworden, merkten wij van dit alles nauwelijks meer iets. Kinderen beneden de tien zijn vaak wreder dan volwassenen. Wel herinner ik mij dat we een dienstmeisje hadden, dat eerst aan de pastoor toestemming moest vragen om bij ons te dienen. De pastoor vond het goed; ze hoefde zelfs op vrijdag geen vis te eten. Dat was voor haar een buitenkans, want vrijdagavond werd er bij ons zeer uitgebreid gegeten en er kwamen allerlei vleesgerechten op tafel.

Mijn vader was een vroom man, gesteld op een huishouding waarin de joodse wetten en rituele gebruiken gehandhaafd werden. Het moet voor hem pijnlijk geweest zijn te zien hoe wij ons daar hoe langer hoe meer aan onttrokken als gevolg van onze omgang met niet-joodse vrienden en vriendinnen, en om overal aan mee te kunnen doen. Voor Dave was dat het moeilijkst. Hij was de oudste en hij moest met alle wetten breken. Hij maakte het voor ons zusjes gemakkelijk. Ik weet nog hoe ik met een vriend in een automatiek voor het eerst een konijnenboutje at. Ik deed iets wat streng verboden was. Voor ik mijn tanden erin zette, aarzelde ik even, zoals je dat doet als je voor het eerst in het seizoen aan de rand van het zwembad staat. Maar als je doorzet heb je er de tweede keer al minder last van. Onder de bezetting kreeg het woord 'verboden' een andere betekenis voor ons. Het was verboden in cafés en restaurants te komen, in schouwburgen en bioscopen, in zwembaden en parken; het was verboden een fiets te hebben, een telefoon, een radio. Er werd zoveel verboden.

Wanneer ik inderdaad nog een klein meisje geweest was, zou

ik me beslist hebben afgevraagd of het nu toch was omdat we Jezus vermoord hadden. In het eerste jaar van de oorlog werd ik ziek. Ik moest kuren in de tijd dat mijn ouders naar Amersfoort verhuisden en bij mijn broer gingen inwonen, die intussen getrouwd was.

Ik lag in het paviljoen van een Utrechts ziekenhuis en het werd me verboden uit bed te komen. Voor mij maakte de stand van de oorlog plaats voor de stand van mijn bezinking. Het onderscheid dat de doktoren en verpleegsters ten aanzien van ons patiënten maakten, was dat tussen ernstige en minder ernstige graden van tbc. Misschien was het daarom dat ik het kuren niet zo erg vond als wanneer ik het in een normale tijd had moeten doen. Alleen op de bezoeken waren het de oorlog en de nieuwe maatregelen die aan mijn bed zaten. Maar het was of ik daar niet onder viel, of het een andere wereld betrof.

Toen mijn toestand verbeterde, kon ik mij er niet meer aan onttrekken. Ik wist dat ik bij het verlaten van het ziekenhuis midden in de Kloosterlaan zou stappen, dat de troep scheldende kinderen op me stond te wachten en dat ik er weer doorheen zou moeten.

De sterren

Van het raam van mijn kamer uit zag ik in de verte mijn vader aankomen. Sinds enige weken was ik uit het ziekenhuis. Wel moest ik nog een paar uur per dag rusten, maar ik was geheel hersteld.

Meer dan deze straat kende ik van Amersfoort nog niet. Het was een stille buitenwijk met nieuwe, twee aan twee gebouwde huizen, omringd door tuinen.

Mijn vader liep met korte, stevige passen en nam met een zwierig gebaar zijn hoed af voor een vrouw, die in haar voortuin bloemen stond te plukken. Zij scheen iets tegen hem te zeggen, want hij hield even zijn pas in. Toen hij vlak bij huis was, zag ik dat hij een pakje in zijn hand hield. Een bruin pakje. Ik ging naar beneden, stak mijn hoofd om de huiskamerdeur en kondigde aan: 'Daar komt vader met een pakje.'

'Wat zit erin?' vroeg ik bij de voordeur.

'Waarin?' vroeg mijn vader, die rustig jas en hoed ophing. Hij had het pakje op de kapstok gelegd.

'Nou,' zei ik ongeduldig, 'in dat pakje dat je bij je hebt.'

'Je zult het wel zien,' zei hij. 'Kom maar.'

Ik volgde hem naar binnen. Daar legde hij het op tafel, terwijl iedereen er nieuwsgierig naar keek. Er zat een touwtje omheen, waarvan hij eerst geduldig de knopen lospeuterde. Daarna vouwde hij het papier open. Het waren de sterren.

'Ik heb er voor allemaal wat meegebracht,' zei hij, 'dan kunnen jullie ze op al je jassen naaien.'

Mijn moeder nam er een uit het pakje en bekeek die aandachtig. 'Ik zal eens zien of ik gele zij in huis heb,' zei ze.

't Is oranje,' zei ik, 'je moet er oranje garen voor gebruiken.'

'Het lijkt mij beter,' zei Lotte, de vrouw van mijn broer, 'om garen in de kleur van je mantel te nemen.'

'Het zal afschuwelijk staan op mijn rode jasje,' zei Bettie. Ze was uit Amsterdam overgekomen en bleef een paar dagen logeren.

'Zien jullie maar hoe je het doet,' zei mijn vader. 'Als je er maar aan denkt dat ze aan de linkerkant op borsthoogte moeten zitten.'

'Hoe weet je dat?' vroeg mijn moeder.

'Het stond toch in de krant,' zei mijn vader. 'Heb je dat niet gelezen? Ze moeten duidelijk zichtbaar zijn.'

'Wat heb je er veel meegebracht,' zei mijn moeder, die aan ieder van ons een paar sterren uitdeelde. 'Kon je er zoveel krijgen?'

'O ja,' zei mijn vader, 'zoveel ik maar wou.'

'Het is wel gemakkelijk,' zei ze. 'Nu kunnen we er wat in reserveren houden voor het zomergoed.'

We haalden de jassen van de kapstok en gingen de sterren erop naaien. Bettie deed het heel nauwkeurig, met kleine onzichtbare steken. 'Je moet ze zomen,' zei ze tegen mij, toen ze zag hoe ik de ster met grote, slordige steken op mijn mantel zette. 'Dat staat veel netter.'

'Ik vind het zulke onhandige dingen,' zei ik, 'hoe kun je nu een zoom krijgen in die ellendige punten?'

'Je moet eerst de zoom erin rijgen,' zei Bettie. 'Daarna speld je hem op je mantel, je naait hem vast en haalt de rijgdraad er weer uit, dan móet hij goed zitten.'

Ik probeerde het opnieuw. Ik was niet zo handig met naald en draad als mijn zusje. De ster kwam er ten slotte scheef op.

'Nu kun je niet lezen wat erop staat,' zei ik zuchtend, 'maar dat zal geen bezwaar zijn. Ze zullen het zó ook wel weten.'

'Kijk eens,' zei Lotte, 'hij past precies in de ruit van mijn jas.' We bekeken haar mantel, die ze dadelijk aantrok.

‘Keurig,’ zei mijn moeder, ‘je hebt hem er netjes op gezet.’

Bettie schoot nu ook in haar jas. Samen liepen ze de kamer door.

‘Net Koninginnedag,’ zei ik. ‘Wacht even, dan trek ik de mijne ook aan.’

‘Die valt er zo weer af,’ zei Lotte.

‘O nee,’ zei ik, ‘die kan er nooit meer af.’

‘Wat doen jullie?’ vroeg Dave. Hij stond ons in de kamerdeur verbaasd aan te staren.

‘We zijn de sterren aan het opnaaien,’ zei Lotte.

‘Ik zoek mijn jas. Heeft iemand mijn jas gezien?’ vroeg hij.

‘Die is hier,’ zei Lotte, ‘hij is nog niet klaar.’

‘Ik moet even weg,’ zei Dave, ‘kan ik hem zó nog aantrekken?’

‘Vandaag kan het nog zó,’ zei mijn vader.

‘Wil ik hem er even voor je op zetten?’ bood ik aan. ‘Ik ben er erg handig in.’

‘Nee,’ zei Dave, ‘laat me vandaag dan nog maar gewoon zijn.’

Toen hij het tuinhekje opendeed en de straat uit liep, keken we hem met ons vijven na, alsof er iets heel bijzonders aan hem te zien was.

Het flesje

Mijn broer bekeek aandachtig het medicijnflesje dat hij in zijn hand hield. Het was gevuld met een bruinachtige vloeistof.

‘Ben je ziek?’ vroeg ik.

‘Nee,’ zei hij, ‘waarom?’

‘Je hebt daar toch een drankje?’

‘Dat is voor morgen,’ zei hij.

‘Voor... eh, de zenuwen?’ vroeg ik.

‘Nee, voor iets anders,’ zei hij.

‘Is het gevaarlijk?’ vroeg Lotte.

‘Misschien,’ zei hij. Hij deed de kurk eraf en rook eraan.

‘Zou je ’t dan wel doen?’ zei ze.

‘Och,’ zei Dave. Hij stak het flesje in zijn zak en liep door de geopende tuindeuren naar buiten. Hij raapte een steentje van het grindpad en keilde het over het hek. Ik was hem gevolgd omdat onder het zonnescherm mijn ligstoel stond. Ik mocht nog steeds niet helemaal in de zon liggen. Alleen met mijn benen. Ik verschoof de stoel, zodat de zon op het voeteneind viel.

‘Wat heeft het lang geduurd, hè?’ zei ik tegen Dave, die met zijn rug naar me toe de tuin in stond te staren.

‘Wat heeft lang geduurd?’ vroeg hij.

‘Mijn ziekte,’ zei ik. ‘Ik ben beu van het liggen.’

‘Wees blij dat je beter bent,’ zei hij.

‘Word je er ziek van?’ vroeg ik.

‘Waarvan?’